

РОЗВІДУВАЛЬНА СЛУЖБА УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ (1943 – 1949 рр.)

На основі широкого кола документів українського повстанського руху та радянських органів держбезпеки розглядається організація і завдання розвідувальної служби Української повстанської армії (УПА), її структура, тактика, сили і засоби ведення, форми і методи збору розвідувальних даних та роль спеціальних заходів у діяльності УПА.

Ключові слова: розвідка, диверсії, український повстанський рух, УПА, спецслужби.

На основе широкого круга документов украинского повстанческого движения и советских органов государственной безопасности рассматривается организация и задачи разведывательной службы Украинской повстанческой армии (УПА), ее структура, тактика, силы и средства ведения, формы и методы сбора разведывательных данных и роль специальных мероприятий в деятельности УПА.

Ключевые слова: разведка, диверсии, украинское повстанческое движение, УПА, спецслужбы.

On the basis of a wide range of documents of the Ukrainian insurgent movement and of the Soviet state security organizations, is considered organization and problems of the intelligence service of the Ukrainian Insurgent Army (UPA), its structure, tactics and capabilities of forms and methods of collection intelligence datas and the role of special events in the activity of UPA.

Key words: intelligence, sabotage, the Ukrainian insurgency, Ukrainian Insurgent Army, the secret services.

У забезпеченні творення й бойової діяльності Української повстанської армії помітну роль відігравала відмінно налагоджена й активна розвідка, не випадково різноплановий досвід боротьби УПА вивчався у військових академіях США, творчо використовувався кубинськими повстанцями й патріотами В'єтнаму¹.

Поглиблене дослідження розвідувальної діяльності українських повстанців здатне сприяти всебічному студіюванню такого феномену вітчизняної воєнно-політичної історії, яким стала УПА, вивченню особливостей організації і тактики „лісової армії”, бойових дій з радянськими й німецькими військами, радянськими та польськими партизансько-підпільними формуваннями, її стосунків з населенням та іноземними збройними силами, розумінню неоднозначного місця українського анти-

радянського руху Опору у загальному контексті Другої світової війни. Слід зазначити, що документальна спадщина органів розвідки УПА (як і радянського партизанського руху) залишається вельми цінним історичним джерелом з вивчення перебігу подій в Україні за доби Великої Вітчизняної війни й заслуговує на широке залучення до наукового обігу².

Відомий радянський воєначальник М. Фрунзе, розмірковуючи над проблемою організації силовими структурами партизанської боротьби в особливий період, підкреслював, що досвід сучасних йому повстанських рухів (насамперед – в Україні) „являє необмежене поле для вивчення й одержання відповідних узагальнень теоретичного порядку” для генерації Генштабом плідних ідей „малої війни”³. Думається, що повною мірою це стосується і українського повстанства 1940-х років.

Аналіз стану наукової розробки проблеми дозволяє дійти висновку, що в історіографії проблеми ще не з’явилася узагальнююча наукова праця, де б на основі комплексного аналізу архівних джерел та документальних видань, мемуаристики, кращих доробків вітчизняної та зарубіжної історіографії всебічно висвітлювалася розвідувальна діяльність УПА періоду її найбільшої бойової активності (1943 – 1945 рр.) .

Відтак ми ставимо за мету цієї публікації висвітлити такі аспекти розвідувальної діяльності УПА, як концептуальні погляди керівництва повстанського руху на завдання розвідувального забезпечення бойових дій, організаційно-штатне облаштування розвідувальних підрозділів повстанців, форми і методи повстанської розвідки, підготовка кадрів розвідників, характер взаємодії між розвідкою УПА та спецслужбами держав гітлерівського блоку.

На початку грудня 1942 р. у Львові відбулася військова конференція керівників Проводу ОУН (С. Бандери) під головуванням тимчасового провідника М. Лебеда, за участю військового референта Проводу І. Климів, військових референтів Крайових (регіональних) проводів в Україні. Конференція переглянула існуючу концепцію відмови від збройної боротьби проти нацистських окупантів й висловила за доцільність творення власних партизанських і регулярних військових формувань під загальною назвою “Військові відділи ОУН (Самостійників-державників)”. Одночасно було сформовано робочу групу для розробки військових статутів та інструкцій⁴.

У рамках обговорення процесу розбудови майбутніх збройних сил розглянули низку питань щодо місця спеціальних структур у розгортанні бойових дій за відновлення Української держави (“Організація внутрішньої безпеки”, “Безпека у командуванні армією”, “Розвідка і контррозвідка”). Передбачалося, що виникнуть органи розвідки та контррозвідки при всіх територіальних військових угрупованнях, а також Служба безпеки й жандармерія. Констатувався незадовільний рівень підготовки до таємної війни, підкреслювалася важливість рекрутування кадрів

співробітників спецслужб з інтелігентних і комунікабельних осіб, творення територіальної інформаційної мережі⁵.

На перспективу, з надбанням державності, ставилося завдання творення розвідувальних позицій у сусідніх країнах (насамперед – у Польщі) за рахунок агентури з числа членів ОУН серед довоєнної еміграції, збору військової та політичної інформації за кордоном. Не виключалося залучення на платній основі для підготовки кадрів розвідників інструкторів з кадрових співробітників радянських і німецьких спецслужб.

Відомо, що принаймні до початку 1943 р. ОУН (Б) не вважала доцільними відкриті збройні виступи проти окупантів, засуджувала „партизанку”. Про причини такого курсу відверто йшлося в документі „Партизанка і наше ставлення до неї” (червень 1942 р.). До проблем партизанського руху, йшлося там, слід підходити виключно з погляду інтересів УССД. „Нам сьогодні шкода кожної людини, що вмирає за інтереси Москви чи Берліну.. Наш час ще прийде”. Рекомендувалося чекати на обопільне виснаження Німеччини та СРСР й накопичувати сили для „визвольної революції мільйонів українських мас”⁶. „Головний ідеал у них, – повідомляла про настрої націоналістів розвідка радянських партизанів, – щоб німці розбили більшовиків, а німців розбили англійці. Тоді напевно вони заснують Самостійну Україну”⁷.

Тим часом націоналісти розробляли інструктивні документи щодо організації партизанської боротьби та місця в ній спеціальних заходів, ретельно вивчали досвід радянського партизанського руху (документи „Партизанка”, „Загальні основи партизанки”, „Совітська партизанка” та інші)⁸. Визначали завдання партизанських сил, серед яких передбачалося налагодження розвідки противника розвідувальними відділами штабів загонів, агентурною мережею серед населення („людьми довіри”), давали докладну характеристику організації роботи німецьких спецслужб.

Постання УПА під політичною егідою ОУН (Б) навесні-влітку 1943 р. поставило у практичну площину завдання творення повстанської розвідки.

Нормативні, інструктивні та навчальні документи УПА, що збереглися, засвідчують вельми серйозну увагу, яку командування повстанців приділяло організації розвідувального забезпечення бойових дій, застосуванню прийомів воєнних хитрощів. Як ішлося в матеріалі „Основи тактики партизанських та боївкарських відділів”, виданому 1948 р. у серії „Ратник” з метою узагальнення та застосування попереднього досвіду „лісової армії”, „тактика партизанських та боївкарських відділів – це вміння якнайкраще використати всі можливості (зброя, теренові умовини, пора дня, населення, воєнні хитрощі) для найуспішнішого переведення завдання при якнайбільших втратах ворога і якнайменше своїх”. Винахідливість, конспірація, воєнна хитрість, йшлося у документі, – це важливі фактори, що дозволяють компенсувати перевагу противника. Потрібно і населення навчати мистецтву розвідки і дезінформації

ворога. „Три дуже важливі чинники, від яких остаточно залежить успіх чи неуспіх” повстанських дій – „конспірація, розвідка, досвід”.

Як зазначалося у розділі „Розвідка” затвердженої у 1944 р. виконувачем обов’язків ГВШ УПА інструкції „Партизанка”, розвідувальна робота є „основою маневру, боротьби та безпеки власного відділу”. Наголошувалося, що вона повинна вестися безперервно і всіма наявними засобами⁹. У іншому інструктивному документі розвідка трактувалася як „вуха й очі організації”, зазначалося, що „партизанський відділ без належної розвідки – це так як змагун-борець на сцені з зав’язаними очима”, „розвідчу справу треба починати ставити (вище. – *Д.В.*) від простих справ”. Збір розвідінформації має відзначатися правдивістю, широким охопленням, масовістю джерел та своєчасністю¹⁰.

Видана у серії „Ратник” для старшинської (офіцерської) школи інструкція „Основні елементи партизанської тактики УПА” підкреслювала, що „розвідка – передумова успіху партизанської тактики”, збір інформації мусить вести кожен учасник руху Опору. Йшлося про такі конче потрібні риси розвідки, як об’єктивність, ретельний аналіз відомостей, наявність системи передачі інформації знизу догори¹¹.

У листопаді 1943 р. Військовий штаб військової референтури головного проводу ОУН (Б) стає Головним Військовим Штабом (ГВШ) УПА. У його складі запроваджується II-й (розвідувальний) відділ. На нього як на провідний керівний орган розвідувальної справи покладається „зосередження, розпрацювання і використання усього розвідочного і контррозвідувального матеріалу”¹². У „Вказівках до праці військових штабів”, (додатку до наказу ГВШ № 1/ 44 від 23 січня 1944 р.) до функцій штабів віднесено, зокрема, „збирання відомостей про ворога, розміщення, силу і заміри, щоби могли своєчасно повідомити командира про небезпеку, яка грозить власним частинам”¹³.

За наказом ГВШ ч.1 від 23 січня 1944 р. вводиться уніфікована схема структури штабів з’єднань УПА. Штаби Військових округ (ВО) і тактичних відтинків мали відділи, аналогічні ГВШ¹⁴.

Документи УПА та свідчення її командирів дають підстави припустити, що на нижчих організаційно-тактичних рівнях структура розвідувальних органів і підрозділів відзначалася певною строкатістю, визначалася на розсуд польових командирів залежно від обставин, наявних сил. Так, за словами В. Андрухів, охоронця організаційно-мобілізаційного референта штабу Групи УПА-„Захід” (квітень 1945 р.), розвідувальному відділу штабу Групи підлягали начальники розвідки ВО, а тим, у свою чергу, командири розвідки куренів і сотень¹⁵. За свідченнями курінного В. Левочко („Юрченка”), на початку 1945 р. ВО „Буг-2” згаданої Групи УПА мав відділ розвідки (начальник, інструктор, секретар, 8 – 10 зв’язкових для контактів з командирами розвідки куренів (батальйонів) та повітовими інформаторами).

Командири курінної розвідки мали власний апарат. Є згадки про існування розвідувальних взводів окремих куренів УПА - „Північ”¹⁶.

Імовірно, що більшість куренів УПА мали певний апарат польової розвідки. Існують згадки про „спеціальних старшин (підстаршин)” з розвідки, „штабну розвідку” (курінь „Гребінки” в УПА-„Північ”, 1943 р.), розвідувальні підрозділи куренів силою у 20 – 30 багнетів (Прикарпаття, серпень 1944 р.) тощо. На спеціального старшину покладалося визначення завдань, сил і засобів розвідки, узагальнення інформації про супротивника. Певно, до компетенції офіцерів – розвідників входило налагодження збору інформації всіма основними засобами, що були у розпорядженні „лісової армії” – польова, технічна, агентурна розвідка¹⁷.

Польову розвідку здійснювали штатні розвідувальні підрозділи (діяли в пішому, рідше – кінному порядку), окремі розвідники та лінійні підрозділи УПА. Відомі випадки, коли один з підрозділів сотні ставав позаштатним розвідувальним підрозділом. Як приклад можна навести наказ командира загону „Котловина” (ВО „Турів” Групи УПА-„Північ”) від 19 серпня 1943 р. про розвідувальне забезпечення боротьби з німцями та польськими націоналістичними підрозділами. У ньому пропонувалося в складі сотні сформувати „чоту розвідників з вибраних з сотні людей, котрі мають розвідчий хист. Ці люди мають бути отчайдушні, з добрим слухом та фізично крепкі і для справи посвячені”¹⁸.

Бойовими документами УПА (наприклад, „Піхотна тактика”) передбачалося ведення розвідки у наступі й обороні, на марші, у гірських умовах, вночі, взимку тощо. Розрізнялися польова розвідка та агентурна. Так, сотня для ведення розвідки отримувала смугу завширшки до 3 км і на відстані від власних сил 3 – 5 км вдень та 3 км вночі. При цьому виділялося „ядро” (основні сили) підрозділу й розвідувальні дозори („стежі”), на головному напрямку розвідки – силою до чоти (взводу). Сотня у розвідці могла посилюватися важкими кулеметами, мінометами, отримувати саперів та зв’язківців. Окремо приділена для розвідки чота вдень діяла на відстані до 12 км від основних сил, вночі – до 3 км¹⁹.

Основними способами польової розвідки були: спостереження, розвідка боєм, допит військовополонених. Інструкція ГК УПА у справі полонених від 5 серпня 1944 р. зобов’язувала вояків провести „переслуховування” бранців та передати їх для подальшого допиту „організаційним властям” (територіальним провідникам ОУН. – Д.В.). Наказ шефа військового штабу УПА від 18 жовтня 1943 р. звертав увагу на необхідність ретельної розвідувальної підготовки при організації бойових операцій силами кількох підрозділів²⁰.

Траплялися випадки застосування примітивних технічних засобів розвідки. Про підслуховування повстанцями радіотелефонних переговорів, наприклад, повідомлялося у документах польських силових структур (1945 р.)²¹.

Широка підтримка УПА місцевим населенням дозволяла повстанцям використовувати можливості агентурної розвідки. Згадувана інструкція „Партизанка” іменувала агентуру „спеціальними розвідувачами” й відносила до функцій агентурної розвідки не тільки здобуття інформації щодо ворога, а й викриття його інформаторів у власному середовищі. Старшини-розвідники утворювали інформаційну мережу серед місцевого населення. Так, схема агентурної розвідки ВО „Буг-2” включала такі елементи: начальник відділу розвідки ВО – повітові інформатори (кожен з них мав секретаря та 5 зв’язкових) – районні інформатори (кожен мав 3 зв’язкові й спирався на мережу розвідників у населених пунктах, „станіцях”) – станичні інформатори²². Захоплена радянськими партизанами інструкція з тактики повстанських дій (не раніше березня 1944 р.) рекомендувала підбирати до послуг розвідки людей фізично і морально стійких, зі спеціальною підготовкою, найкраще – жінок²³.

Для ведення агентурної розвідки залучалися різні верстви населення. Серед інформаторів було чимало жінок, молоді. В одному з наказів ВО „Турів” (УПА-„Північ”) від 20 вересня 1943 р. йшлося про потребу активізації навчально-виховної роботи з молоддю в інтересах сприяння повстанській боротьбі, і в тому числі – її розвідувальному забезпеченню²⁴. Збереглися документи про розвідувальну діяльність в інтересах УПА сільських молодіжних націоналістичних груп²⁵.

Командування повстанської армії наголошувало на необхідності просякнути весь терен дій надійною мережею збору інформації. У додатку до наказу ГК УПА № 8 від 30 серпня 1943 р. під назвою „Самооборонна інструкція” йшлося про те, що надрайонні, районні та сільські ватажки підпілля повинні налагодити „спеціальний розвідчий апарат, в який втягнути старих і молодих, жінок і чоловіків”, розподілити зони відповідальності за розвідку так, щоб не залишалася не охоплених нею територій. Інформатори поміж населення вели б збір відомостей про дислокацію противника у населених пунктах, на залізницях та інших важливих об’єктах, його озброєння. Вимагалось запровадити „безперервну низку зв’язків по всіх селах” для своєчасного інформування про пересування ворога²⁶. Отже, агентурна розвідка повстанців організаційно „прив’язувалася” до можливостей територіальної мережі ОУН.

Розвідка УПА мала у розпорядженні численний агентурно-інформаційний апарат. Основними мотивами співробітництва з нею, як і з іншими спеціальними структурами антирадянського руху опору, населення західних областей України слід вважати патріотичне прагнення до самостійної державності, відразу до німецьких окупантів та сталінського режиму. За словами начальника диверсійного управління Центрального штабу партизанського руху полковника І. Старінова, „четверту війну воюю, але ніколи не зустрічав такого ворожого середовища, як у звільнених районах Тернопільської області”²⁷.

За даними з розвідувального звіту 2-го партизанського з'єднання у Рівненській області (15 грудня 1943 р.), розвідка УПА спромоглася створити широку агентурну мережу, що охопила майже всі села. При надбанні оперативних джерел перевага віддається залученню до співробітництва представників місцевої радянської адміністрації, а також учасникам радянських партизанських загонів.

Наведемо окремі приклади, що характеризують масштаб розвідувальних дій негласних помічників повстанської розвідки. У радянських партизанських загонах Рівненської області до травня 1943 р. було виявлено 57 розвідників УПА, а до січня 1944 р. – ще 95²⁸. Згідно зі звітом партизанського з'єднання О. Федорова (21 липня 1944 р.), партизани виявили і розстріляли 129 „зрадників”, з яких приблизно третина були „націоналістами-розвідниками”²⁹. У цілому контррозвідники цього з'єднання на Волині знешкодили 170 „націоналістів-шпигунів”³⁰. Оперативні частини партизанських загонів загалом виявили до 1944 р. близько 900 агентів гестапо та ОУН і УПА. Були відвернені спроби схилити до переходу на бік повстанців Сарненський і Чехословацький загопи з'єднання О. Сабурова³¹.

Ефективність розвідки повстанців неодноразово відзначали її противники. Так, на нараді 11 вересня 1944 р. у Рівненському обкомі КП (б)У один з командирів внутрішніх військ (ВВ) НКВС підкреслював, що завдяки своєчасному інформуванню розвідки УПА повстанці випереджають дії противника. За оцінкою командира Чехословацького партизанського загону Репкіна (березень 1943 р.), розвідка УПА діє „точно і відважно”³².

Про кваліфікованість дій розвідки повстанців можна скласти враження зі звіту розвідниці „Марусі” (грудень 1943 р.). Остання надала командирам УПА плани населених пунктів з позначенням місць дислокації німців, поліції, польських формувань, розташування вогневих засобів, інформацію про озброєння противників, їх моральний стан, стосунки з населенням та інші важливі для бойового планування дані³³.

Одним з підтверджень результативності розвідувального забезпечення бойових акцій УПА стали вдалі операції проти воєначальників противника. З травня 1946 р. вояки сотні „Месники” під проводом „Гонти” влаштували на дорозі поблизу селища Майдан Станіславської області засідку на кортеж командувача 38-ю Армією генерал-полковника К. Москаленка. „Наші тайні співпрацівники, – йшлося у звіті про операцію, – повідомили УПА про точний час виїзду большевицького командира і його штабових старшин із Станіслава до Стрия”. Внаслідок обстрілу машин командарма та члена Військової ради Армії генерал-майора Єпішева було поранено трьох бійців охорони (у відповідь підрозділи Армії та ВВ провели акцію, в ході якої „Гонта” та ще 30 повстанців були вбиті)³⁴.

28 березня 1947 р. вояки сотень „Хріна” і „Біра” (Закерзоння) влаштували засідку на шосе Бали город-Тісна. За словами „Хріна” (С. Стебель-

ського), повстанці мали „перевірені відомості” про прибуття у цей район з інспекцією заступника міністра оборони Польщі генерал-полковника К. Сверчевського та склад його ескорту. У швидкоплинному бою генерал та група військовослужбовців загинули³⁵.

Повстанська розвідка намагалася застосувати певні оперативні комбінації для створення власних позицій у ворожому середовищі. Характерний приклад цього наводився у повідомленні О. Федорову командира оперативної групи „Переможці” Д. Медведєва від 12 грудня 1943 р. Співробітники групи, йшлося у документі, викрили розвідника штабу з'єднання УПА під орудою „Дубового” В. Климовича („Спартана”). Останній зізнався, що начальником розвідки з'єднання „Зайцем” йому було поставлено завдання під виглядом дезертира з УПА зануритися до партизанів з метою збору інформації про їхні сили, озброєння, місця дислокації тощо. Для більшої правдоподібності він мав сфабриковані „звіти” повстанських загонів, нібито „поцуплені” ним перед втечею. Після виконання розвідзавдання „Спартан” мав сховатися на конспіративній квартирі в одному із селищ, де на нього чекав зв'язковий³⁶.

Потреби надійного розвідувального забезпечення бойових дій зумовлювали заходи з відповідної підготовки особового складу (див., наприклад, інструкції для УПА „Вояцький стан та його обов'язки” та „Організація армії” 1944 року)³⁷. За навчальною програмою „піших розвідників сотень” 10 годин відводилося на пояснення загальних понять організації розвідки, 10 – на організацію агентурної розвідки серед населення, 30 – на студіювання дій рою (відділення) та чоти у розвідці³⁸.

При вишколі кандидатів на старшин на опанування мистецтвом спеціальних заходів відводилося 14 годин. З них 4 – на закордонну розвідку, 4 – на контррозвідку, стільки ж – на засвоєння методів пильності і конспірації, по годині – на військово-польову жандармерію й судову справу³⁹. За програмою підстаршинського вишколу УПА-„Захід” (ВО „Сян”, „Лемко”; травень 1946 р.) на розвідувальну справу відводилося 14 годин (з 410), з них 4 – на польову розвідку, історію радянських органів держбезпеки – 2, по годині – на основи агентурно-оперативної роботи, контррозвідку, шифрувальну справу тощо. Розвідувальна підготовка здійснювалася і на спеціалізованих курсах. Так, навесні 1944 р., поряд з відкриттям офіцерської школи „Олені” та низки підстаршинських шкіл, за ініціативою керівника розвідки УПА-„Захід” „Сергія” у Рогатинському районі Станіславської області запроваджуються курси жінок-розвідниць⁴⁰.

У навчальній роботі використовувалися Статут Армії УНР, затверджений у 1921 р. Головним отаманом С. Петлюрою, радянські бойові статuti та інструкції з партизанської війни. На керівних посадах розвідувального апарату працювали досвідчені військові фахівці. Керівником розвідки штабу ВО „Заграва” (УПА-„Північ”) був полковник армії УНР І. Трейко („Немо”), розвідку повстанців у Галичині очолював колишній отаман (майор)

Української галицької армії К. Петер („Сокіл”)⁴¹. У старшинській школі УПА викладав командир частин і з’єднань Армії УНР, функціонер розвідки Державного центру УНР в екзилі І. Литвиненко („Морозенко”)⁴².

Вироблялися і певні вимоги до осіб, які на добровільній, конфіденційній основі надавали повстанцям допомогу у галузі розвідки. Їх рекомендувалося „найперше навчити ... обсервувати (спостерігати. –Д.В.), помічати, слухати, запам’ятовувати, і те, що знають, передавати вірно, просто, без перекручування і додатків”⁴³.

Звертає на себе увагу, що вищі органи управління УПА, виходячи з потреб інформаційного забезпечення бойової практики, встановлювали для штабів з’єднань уніфіковану схему збору та аналізу розвідувальних відомостей. Підтвердженням цьому, зокрема, слугує наказ ГК УПА командирам ВО про порядок підготовки „військово-розвідувальних звітів” від 7 жовтня 1943 р.⁴⁴ Як зазначалося у документі, командування відчувало стурбованість через те, що керівники ВО не приділяють належної уваги надсиланню розвідувальних зведень за приналежністю, і це негативно позначається на загальному перебігові управління бойовою діяльністю. Тож од підлеглих вимагалось регулярно надсилати „розвідчі звіти” через конспіративно захищені лінії кур’єрського зв’язку.

Далі наводилася принципова схема звітів про стан ворожих сил (подається у авторському викладі):

- дислокація противника, його кількість та озброєння, забезпеченість боєприпасами, обмундируванням, продовольством, наявність обозів, залізничних ешелонів, стан комунікацій у розпорядженні противника;
- напрям і мета пересування;
- стан розвідувального забезпечення та зв’язку;
- політико-пропагандистські моменти: ставлення ворожих сил та місцевого населення до повстанців і характер стосунків противника з місцевим населенням;
- відомості про розкладницьку роботу з боку УПА у ворожому або непевному середовищі.

Настанови вищих органів військового управління конкретизували нижчі ланки УПА відповідно до специфічних умов діяльності конкретних угруповань. Як приклад можна навести наказ надрайонним і районним референтам військової розвідки на терені дислокації ВО „Заграва” від 10 грудня 1943 р.⁴⁵. Схема (наводиться у авторському викладі) збору розвідувальних відомостей виглядала так:

Німецькі окупанти: місця дислокації, присутність частин різних родів військ; чисельність, озброєння (у розрізі видів зброї), забезпеченість боєприпасами; стан тилового забезпечення; стан зв’язку; природні та фортифікаційні перешкоди поблизу розташування противника;

Сили радянських партизанів: кількість, озброєння, завдання, моральний стан, відомості про командний склад. При цьому рекомендувалося розрізняти партизанські загони з постійним місцем дислокації та рейдуючі;

Польські партизанські збройні угруповання: схема збору інформації збігалася з тією, що стосувалася „червоних” партизанів. Рекомендувалося розрізняти польські націоналістичні та прорадянські формування.

Інформацію належало надсилати за лініями конспіративного зв'язку 1, 10 і 20-го числа кожного місяця.

Для потреб розвідки в УПА створювалися закамуфльовані під радянських військовослужбовців підрозділи. Так, 5 листопада 1944 р. у с. Черчому Ратнівського району Волинської області зафіксована поява перевдягнутого у радянські однострої кінного загону УПА у 300 шабель. У Групі УПА „Південь” на Крем'яччині діяли підрозділи „Герасима” (140 бійців) та „Морозенка” (60 – 80 багнетів). Спецгрупа „Касяна” у загоні „Шугая” налічувала 60 добірних бійців, екіпірованих за радянським зразком⁴⁶.

Накопичення досвіду розвідувальної діяльності призводило до появи інструктивних документів, в яких концентрувалися уявлення про функції та організацію розвідувальних структур в УПА. Яскравим зразком їх є „Інструкція розвідчої і контррозвідчої служби” (не раніше кінця грудня 1944 р.).

Як зазначалося у „Вступі” до інструкції, УПА, незважаючи на перевагу противника, не відмовляється від наступальної тактики. Перемогу у боротьбі зумовлюють не тільки сучасні досягнення збройної сили, але й „в поважній мірі таємний вид війни”. Тож повстанський рух запроваджує розвідувальну й контррозвідувальну служби (відповідно, РС і КРС).

Спеціальна діяльність, йшлося в інструкції, повинна відповідати таким основним принципам:

- конспіративність;
- патріотичне налаштування співробітника спецслужби;
- оперативність і застосування хитрощів;
- безперервність і наполегливість;
- гнучкість та увага до деталей;
- обережність;
- відсутність шаблону у діях;
- активність;
- високий професіоналізм;
- централізм у роботі⁴⁷.

Отже, у період активної розбудови та бойової діяльності Української повстанської армії велику увагу було приділено творенню органів розвідки та інших спеціальних підрозділів із забезпечення військових дій основних сил. У завершальний період дії УПА переважно мали диверсійно-підбивний і терористичний характер⁴⁸.

Розбудова і завдання розвідки в УПА визначалися такими військово-політичними факторами:

- потребою розвідувального забезпечення творення та військових дій УПА;
- спорадичними збройними діями між повстанцями та німецькими окупантами в 1942–1943 рр.;
- запеклим україно-польським збройним протистоянням 1943–1944 рр. на Волині;
- протиборством „лісової армії” з радянським партизанським рухом;
- бойовими діями повстанців проти радянських Збройних сил і спецвійськ НКВС;
- налагодженням кон’юнктурних контактів у розвідувально-підривній сфері зі спецслужбами країн гітлерівської коаліції.

Організаційно спеціальні органи в УПА здебільшого входили до структури з’єднань та підрозділів, військово-територіальних районів оперування повстанських сил. Визначаються і певні організаційно-штатні підвалини згаданих органів. Розробляються, із використанням досвіду регулярних армій, відповідні нормативно-інструктивні та навчально-методичні документи, налагоджується підготовка кадрів.

Виробляються основні форми і методи спеціальних заходів, в основі яких лежала агентурно-оперативна робота. Багато в чому визнана противниками ефективність роботи повстанських спецпідрозділів зумовлювалася широкою підтримкою місцевого населення. Водночас, спостерігалось певне дублювання їх функцій через відсутність чіткого розмежування структур розвідки й контррозвідки.

Структурно повстанська розвідка прив’язувалася до лінійного устрою УПА, базувалася на застосуванні штатних і нештатних розвідувальних підрозділів. Налагоджувалася розвідувальна підготовка рядового і командного складу. Особливу увагу приділялося агентурній розвідці з опорою на підтримку населення. Досвід розвідувальної діяльності, у поєднанні з творчим урахуванням доробків противника, вдало акумулювався в інструктивних документах. Вояки УПА застосовували основні способи ведення військової розвідки, притаманні регулярним арміям, – спостереження, пошук, засідка, розвідка боєм, технічна розвідка.

Окремою сторінкою історії повстанської розвідки стало її співробітництво зі спецслужбами нацистської Німеччини та її сателітів. Головні причини цього слід вбачати у намаганні Проводу ОУН і командування УПА послабити свого основного противника – СРСР, та вирішити проблеми матеріально-технічного оснащення власної збройної сили. Разом з тим, протистояння з Червоною армією та співробітництво з агресорами об’єктивно ускладнювали визволення України від нацистської окупації⁴⁹.

Особливості творення та розвідувально-інформаційної діяльності УПА відповідали загальним теоретичним уявленням про спеціальну діяльність у рамках повстансько-партизанських рухів як таких, мали чимало тотожного з аналогічними явищами у повстансько-партизанських (антиколоніальних) рухах інших народів світу.

Отже, доходимо висновку, що творення і діяльність розвідувальних органів в УПА переконливо засвідчили тенденцію у діях націонал-патріотичних сил до розбудови в історичній перспективі на основі регулярних Збройних сил суверенної Української держави.

ПРИМІТКИ

- 1 Бондаренко К. История, которую не знаем. Или не хотим знать. // Зеркало недели. – 2002. – № 12. – С. 4; Вечерський В. Роль УПА в перемозі в'єтнамського народу // Незборима нація. – 2003. – Ч.1.
- 2 Див. докладніше: Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С. „Повстанська розвідка діє точно і відважно...”. Документальна спадщина підрозділів спеціального призначення ОУН та УПА. 1940–1950-ті роки. – К., 2006. – 568 с.
- 3 Брайко П. Е., Старинов И. Г. Партизанская война. – М., 1983.. – Ч. 1. – С. 77.
- 4 Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942 – 1943 рр. – К., 1999. – С.13.
- 5 Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф.13. – Спр. 372. – Т.5. – Арк. 37 – 41.
- 6 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 87. – Арк. 1 зв.
- 7 Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 62. – Оп.1. – Спр. 253. – Арк. 16.
- 8 Там само. – Арк. 2 – 8, 9 – 19, 22 – 25.
- 9 ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 63. – Арк. 356.
- 10 Там само. – Т. 60. – Арк. 43.
- 11 Причинки до суспільного мислення. Збірка статей. – Торонто, 1989. – С. 52 –53.
- 12 Літопис УПА Нова серія...– Т. 2. – С. ХХІІІ.; Бутковський І. Організаційна структура УПА. // Збірник на пошану генерала Романа Шухевича. – Мюнхен, 1990. – С. 218.
- 13 Літопис УПА. – Торонто, 1984. – Т.5. – С. 157.
- 14 Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1944– 1945 рр...– С. 15; Sodol P. R. UPA. They fought Hitler and Stalin. – N.-Y., 1987. – P. 32 ; Див. також: Літопис УПА. Нова серія. – Т.2. – С. 669.
- 15 ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т.3. – Арк. 201.
- 16 Там само. – Ф. 2. – Оп. 56. – Спр. 1. – Т. 2. – Арк. 2 – 2 зв. ; ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп.4. – Спр. 351. – Арк. 28.
- 17 ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 63. – Арк. 359 ; Стародубець Г.М. ОУН (б) в українському національно-визвольному русі на Волині в роки Другої світової війни (1941–1943). – Тернопіль, 2002. – С. 116; Пограничные войска в годы Великой Отечественной войны. Сборник документов. – М., 1968 . – С. 393.
- 18 Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. – С. 552.
- 19 ЦДАГО України. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 381. – Арк. 207 – 208; Див. також: Хміль С. Ф. Українська партизанка. – Б.м., 1959. – С. 167 – 171; Ткаченко Н.С. Повстанческая армия (Тактика борьбы). – Минск; М., 2000. – С. 145.
- 20 Гриневиц В., Гриневиц Л., Якимович Б. та інші. Історія українського війська (1917 – 1995). – К., 1996. – С. 617– 618; Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942 – 1943 рр. – С. 161.
- 21 Шаповал Ю. ОУН і УПА на терені Польщі (1944 – 1947). – К., 2000. – С. 20.

- 22 ГДА СБУ . – Ф. 2. – Оп. 56. – Спр. 1. – Т. 2 – Арк. 2 зв.
- 23 ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп.1. – Спр. 289. – Арк. 53 зв. – 54.
- 24 Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942 – 1943 рр. – С. 101–102; Див. також: Дмитренко М. Михайлик. Оповідання про юного розвідника УПА. – Торонто; Нью-Йорк, 1981.
- 25 Див., наприклад: Архів тимчасового зберігання (АТЗ) Управління СБ України (УСБУ) в Хмельницькій обл. – Спр. П – 30447. – Т. 2.
- 26 Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. – С. 15.
- 27 Кентій А.В. Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр. – С. 107.
- 28 Мищенко Г.П., Мигрин Г.П. Задача особливої важности (Партизанская разведка 1941 –1945 гг.). – К., 1985. – С. 126.
- 29 ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп.1. – Спр. 295. – Арк. 145 – 150 зв.
- 30 Там само. – Спр. 275. – Арк. 5, 25; Боротьба трудящих західних областей УРСР проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни Радянського Союзу. – К., 1984. – С. 131.
- 31 Кентій А. В. Українська повстанська армія в 1942–1943 рр. – С. 218.
- 32 Там само. – С. 17–18; ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп.1. – Спр. 253. – Арк. 22.
- 33 ЦДАВО України. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 6 – 14.
- 34 УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу. 1942 – 1950. (Збірка документів). – Мюнхен, 1957. – Ч.1. – С. 231; ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.23. – Спр. 2960. – Арк. 205.
- 35 В рядах УПА... – С. 175 – 176.
- 36 ЦДАГО України. – Ф. 62. – Оп.1. – Спр. 253. – Арк. 32.
- 37 Там само. – Ф. 57. – Оп. 4. – Спр. 368 – Арк. 35; Спр. 375. – Арк. 17; Ф.62. – Оп.1. – Спр. 281. – Арк. 26.
- 38 ЦДАВО України. – Ф. 3838. – Оп.1. – Спр. 80 а. – Арк. 34.
- 39 Хміль С.Ф. Зазнач. праця. – С. 70.
- 40 ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 63. – Арк. 41; Ф. 26. – Оп.2.– Спр. 2. – Т.4 – Арк. 388.
- 41 АТЗ УСБУ в Івано-Франківській обл. – Спр. 32518. – Т. 1. – Арк. 255.
- 42 Див.: ГДА СБУ. – Ф.5. – Спр. 10418.
- 43 Там само. – Ф. 13.– Спр. 376. – Т. 60 – Арк. 43.
- 44 Літопис УПА. Нова серія ...– Т. 2. – С. 31– 32.
- 45 Там само. – С. 166– 168.
- 46 ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 1. – Арк. 118, 220.
- 47 Там само. – Спр. 376. – Т. 61. – Арк. 8– 9.
- 48 Див. докладніше: Веденєєв Д.В. Контррозвідувальне забезпечення в Українській повстанській армії. // Сторінки воєнної історії. Збірник наукових праць. – К., 2000. – Вип. 4 – С. 166 –170; Веденєєв Д.В. Військово-польова жандармерія – спеціальний орган Української повстанської армії // Воєнна історія. – 2002. – № 5–6. – С.32–40; Веденєєв Д.В. Внутрішній терор в УПА та Організації українських націоналістів в 1944 – 1950 рр. // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць – К., 2003. – Вип. 7. – С.421–429; Веденєєв Д.В. Основні фактори політичної та оперативно-бойової обстановки, що визначили розбудову та діяльність спеціальних підрозділів УПА (1942 – 1945 рр.) // Київська старовина. – 2003. – № 4. – С. 47–55; Веденєєв Д.В. Диверсійна діяльність українського повстансько-підпільного руху (1940–1950-і рр.) // Труды Академії: збірник наукових праць Національної академії оборони України. – 2004. – № 52. – С. 351–358; Веденєєв Д. Неизвестные учителя Че Гевары и Вьетконга. Спецслужбы Украинской повстанческой армии. 1942–1945 годы // В мире спецслужб. –2005. – № 4. – С. 58–63; 2006. – № 1. – С.54–61; Веденєєв Д. На защите повстанческих рядов. Контрразведывательное обеспечение в Украинской повстанческой армии // В мире спецслужб. – 2006. – № 3. – С. 52–61.
- 49 Див.: Веденєєв Д. Война зла – „полюбишь” и третий рейх... О сотрудничестве УПА со спецслужбами гитлеровского блока // В мире спецслужб. – 2006. – № 2. – С.76–85.